

ÚLOHA NÁRODNÍCH BIBLIOGRAFIÍ PŘI POSKYTOVÁNÍ BIBLIOGRAFICKÉHO PŘÍSTUPU KE VZDÁLENÝM ELEKTRONICKÝM ZDROJŮM: PROBLÉMY A ŘEŠENÍ – PŘEHLED

John D. Byrum, Jr.
ředitel Regional & Cooperative Cataloging Division
Library of Congress, Washington, D. C.
e-mail: jbyr@loc.gov

Vznik elektronických dokumentů jako typu informačního zdroje, který má pro knihovny a jejich uživatele význam, se datuje do šedesátých let, možná i dříve. Dostatečný zájem v knihovnické profesi však získala elektronická díla až v letech sedmdesátých, kdy byly ustaveny skupiny pro vytvoření katalogizačních pravidel určujících popis a přístup ke strojem čitelným datovým souborům a programům v rámci národních bibliografií a knihovních katalogů. V roce 1977 bylo vydáno doporučení ISBD (NBM): International Standard Bibliographic Description for Non-Book Materials¹⁾ (Mezinárodní standardní bibliografický popis pro neknížní dokumenty). Tato publikace poprvé v rámci IFLA vytyčila pravidla popisu elektronických druhů dokumentů. Přestože jediným druhem elektronického zdroje, kterého se tento standard týkal, byly strojem čitelné datové soubory, byla v roce 1990 pro počítačové soubory definována vlastní ISBD²⁾. Během následujícího desetiletí se však povaha i dostupnost elektronických zdrojů natolik rozšířila, že si vyžádala po pouhých sedmi letech zásadní revizi této ISBD. V roce 1997 bylo vydáno doporučení International Standard Bibliographic Description for Electronic Resources³⁾ (Mezinárodní standardní bibliografický popis pro elektronické zdroje), které zahrnovalo celou řadu elektronických zdrojů jak na hmotných nosičích, tak i dálkově přístupných.

Standard ISBD(ER) se používá po celém světě buď přímo, nebo nepřímo, tj. začleněním do národních a mezinárodních katalogizačních pravidel. Vedle tohoto standardu ISBD existuje samozřejmě řada metadatových schémat používaných pro jednodušší a stručnější popis webových zdrojů.

Díky předchozím aktivitám není specifikace požadavků potřebných pro vytvoření bibliografického popisu zdrojů přístupných online nyní problémem, který by bylo třeba řešit. Prudký nárůst síťových informací různorodého charakteru a často v nestálých formátech je ovšem tak velký a obtížný problém, že zvyšuje hrozbu bibliografického chaosu. Z hlediska národní bibliografické agentury nesoucí odpovědnost za trvalé zachování kulturního dědictví je prvotní a nejdůležitější potřebou vytvořit strategické řešení reagující na toto bujení informací. Národní knihovny z vlastní iniciativy a v některých případech na základě pověření uchovávat povinné výtisky vzaly na sebe odpovědnost za rozšíření rámce svých bibliografií a začlenění síťových elektronických zdrojů.

V některých případech se může ukázat, že je nezbytné, aby agentura připomněla nebo přesvědčila své nadřízené instituce poskytující finanční prostředky o významu webových dokumentů jako podstatné součásti veškeré "národní paměti".

Těžko lze očekávat, že další pracovní zatížení související s vytvářením bibliografických soupisů elektronických online zdrojů bude vyváženo přidělením dalších pracovních kapacit na tuto činnost. Národní bibliografické agentury by tudíž měly usilovat o vývoj nových přístupů či technologií, které umožní lepší bibliografickou kontrolu nárůstu elektronických dokumentů. Tyto agentury docházejí k poznání, že v případě vzdálených elektronických zdrojů nevyhovuje dostatečně tradiční politika a praxe založená na tištěných a jiných hmotných formách dokumentů.

Prvním běžným krokem při určování strategie musí být stanovení rozsahu (zaměření), k němuž se národní bibliografické agentury zaváží. Dokument "Final Recommendations of the International Conference on National Bibliographic Services"⁴⁾ (Závěrečná doporučení Mezinárodní konference o národních bibliografických službách) doporučuje, aby "národní bibliografie zahrnuly celou současnou národní produkci... V případě nutnosti by se měla definovat kritéria výběru, která by měla národní bibliografická agentura publikovat". Vzhledem k obrovskému a stále narůstajícímu množství online zdrojů a dočasné povaze mnohých z nich je pravděpodobné, že z praktických důvodů budou sestavovatelé národních bibliografií muset přijmout kritéria výběru k omezení zařazovaných zdrojů pouze na ty, které mají adekvátní hodnotu odbornou či kulturní a "zaslouží si" tudíž registraci. Zkrátka, zatímco mohou národní bibliografie obsahovat záznamy tištěných a tradičních neknížních dokumentů relativně v úplnosti, u elektronických zdrojů se budou muset pravděpodobně zaměřit pouze na definovanou podskupinu.

Studie ukázaly, že existující online zdroje jsou zaměřeny na úplný rozsah zájmových oblastí badatelů z celého světa⁵⁾. V sestavování politiky výběru pro elektronické zdroje by mohla pomoci národním bibliografiím tradiční kritéria používaná často odbornými knihovnami pro hmotné druhy dokumentů. Tato kritéria obvykle zahrnují autorství, obsah, místo původu, věcnou správnost, relevanci s posláním instituce a téma. Kromě toho se online zdroje vyznačují dalšími vlastnostmi, které mohou ovlivnit rozhodování o zařazení do národní bibliografie. Důležité vlastnosti zahrnují formu zdroje, snadnost užití, aktuálnost obsahu, kvalitu odkazů, přidanou hodnotu nad tištěnou verzi, odborné renomé příslušné domény, jedinečnost a trvalost zdroje samotného i adresy URL, na níž je zdroj dostupný. Může se také ukázat jako nezbytné rozlišovat mezi zdroji volně přístupnými a zdroji, které jsou k dispozici za poplatek, což může záviset na zákonech týkajících se poskytování povinného výtisku.

Národní bibliografické služby mohou vyžadovat vývoj a podporu vývoje softwarových nástrojů na pomoc při výběru a hodnocení zdrojů. Mám na mysli nástroje, které by zjišťovaly vlastnosti zdrojů, rozsah a povahu jejich odkazů a uživatelské profily a následně podávaly zprávy o výsledcích podle stanovených kritérií. Toto je pouze jeden příklad, jak by mohly nové automatizované

produkty usnadnit práci národních knihoven s elektronickými zdroji. Později zmíním více možností.

Jiným přístupem pro poskytování lepší bibliografické kontroly elektronických zdrojů je zaměření na podporu spolupráce s jinými institucemi, které tyto dokumenty katalogizují. Bibliografický popis tvořený těmito partnery by mohl sloužit jako základ záznamů v národních bibliografiích, a to buď přímo přispíváním podle dohod uzavřených mezi spolupracujícími institucemi, nebo nepřímou využíváním záznamů obsažených v poskytovaných službách nebo veřejně přístupných katalozích (OPAC). V USA udržují například OCLC a RLG bibliografické databáze, které jsou již na katalogizační záznamy webových zdrojů poměrně bohaté, a knihovny mohou záznamy z těchto databází znovu použít pro své vlastní katalogy a bibliografické produkty. Jsou zde i další agentury, jako např. vládní tiskové úřady, které se mohou zapojit do koordinačního úsilí směřujícího ke zvýšení zastoupení elektronických zdrojů v národní bibliografii. Podstatné pro úspěch této spolupráce jsou jasné dohody o katalogizaci a o použití standardů pro popis. Program kooperativní katalogizace (Program for Cooperative Cataloguing⁶⁾), z něhož Library of Congress běžně shromažďuje bibliografické informace vytvořené velkým počtem členských knihoven, poskytuje jeden model pro národní bibliografické služby, který lze ve snaze o zvýšení pokrytí vzdálených elektronických dokumentů uvažovat.

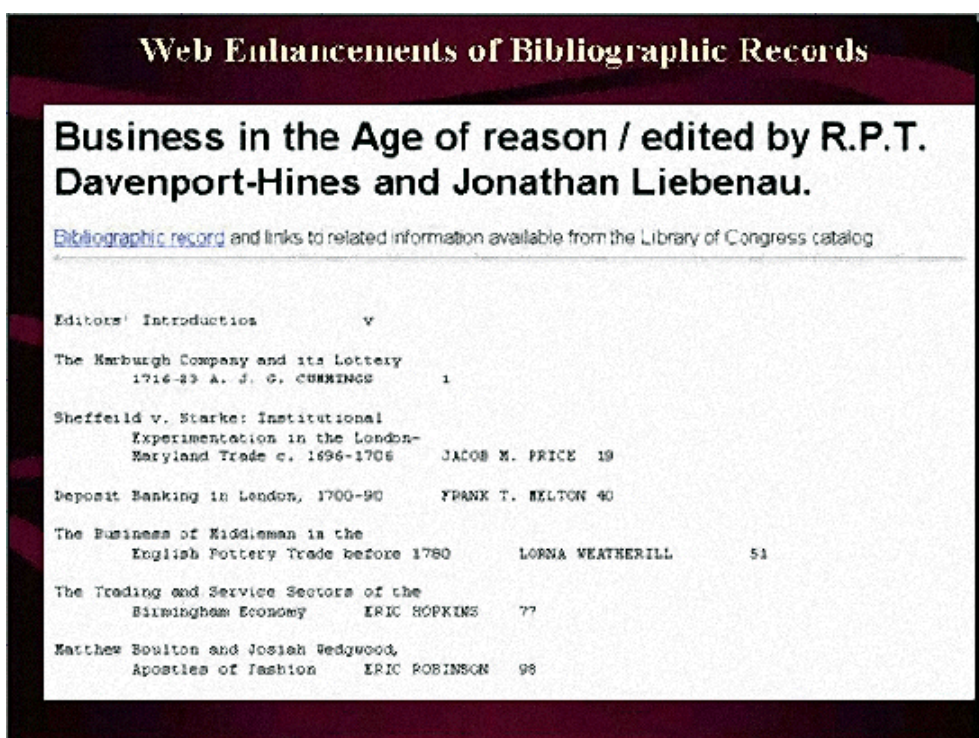
V mnoha případech má vedení bibliografických institucí již dobré zkušenosti z budování spolupráce s vydavateli knih. Potřeba řešit problematiku digitalizovaných nebo původních digitálních dokumentů podstatně rozšíří možnosti partnerské spolupráce, která by měla zahrnout tvůrce metadat, vývojáře standardů, prodejce systémů a softwaru, dodavatele počítačových technologií, pracovníky z vědeckých a akademických kruhů, tvůrce komerčních webových stránek, registrační agentury atd.

Nedávno vzniklá iniciativa ONIX (Online Information exchange) skýtá výborný příklad možnosti kooperace poskytovatelů národních bibliografií. ONIX je prostředkem pro představení informací o knižní produkci a v současné době jej používají někteří vydavatelé pro elektronickou komunikaci s těmito daty. V Library of Congress jsme začali získávat záznamy ONIX od mnoha vydavatelů přímo. Tyto záznamy jsme použili pro vytvoření tabulky obsahu (Table of Contents – TOC) a popisu vydavatelů na webu

použitím dvousměrných hyperlinků k bibliografickým záznamům, s nimiž souvisejí v rámci databáze LC. Od zahájení projektu v srpnu 2001 bylo vytvořeno asi 33 500 záznamů obsahu (ONIX TOC) a 27 500 popisů vydavatelů (ONIX Publishers Descriptions). Náklady jsou minimální, pohybují se v centech na vytvořený záznam, protože práci provádí téměř výhradně program; nicméně potenciální přínos vyplývající z dalšího přístupu je nezměrný.⁷⁾

Elektronická revoluce otevřela národním bibliografickým službám také možnosti zvýšit hodnotu svých bibliografických záznamů, retrospektivních i současných, při udržení přijatelných nákladů. Umožňuje to vybavení záznamů odkazy na informace dostupné na webu, jako například záznamy LC TOC, nebo doplnění odkazů k informacím vytvořeným jinde. Na webu existuje mnoho zdrojů, na něž lze odkázat, pokud agentura chce poskytnout přístup k recenzím filmů či knih, k vyhledávacím pomůckám, webovským sídlům autorů, vydavatelů a knihkupců apod., ať se jedná o tištěné publikace nebo elektronické zdroje.⁸⁾ Pokud se týká příležitostí pro poskytování širší nabídky bibliografických služeb, které umožnilo doplnění odkazů do externích zdrojů, bibliografické agentury by měly zvažovat také běžné problémy, jež vznikají, kdykoliv se vytvoří propojení mezi jejich bibliografickými produkty a webovými zdroji – zejména stálost zdroje a jeho odkazu.

Doporučení z Mezinárodní konference o národních bibliografických službách (International Conference on National Bibliographic Services) vybízí národní bibliografické agentury, aby se “ujaly vedení při aktualizaci a údržbě národních i mezinárodních standardů a pravidel” používaných v záznamech, které tvoří a distribuují.⁹⁾ Jak již bylo zmíněno, aktuální standardy pro bibliografický popis pro úplný rozsah elektronických zdrojů již naštěstí

Web Enhancements of Bibliographic Records

Business in the Age of Reason / edited by R.P.T. Davenport-Hines and Jonathan Liebenau.

[Bibliographic record](#) and links to related information available from the Library of Congress catalog

Editors' Introduction	v		
The Harburgh Company and its Lottery 1716-23	A. J. C. CUMINGS	1	
Sheffield v. Starke: Institutional Experimentation in the London-Maryland Trade c. 1696-1706	JACOB M. PRICE	19	
Deposit Banking in London, 1700-90	FRANK T. NELTON	40	
The Business of Middlemen in the English Pottery Trade before 1780	LORNA WEATHERILL	51	
The Trading and Service Sectors of the Birmingham Economy	ERIC HOPKINS	77	
Matthew Boulton and Josiah Wedgwood, Apostles of Fashion	ERIC ROBINSON	98	

existují. S několika katalogizačními problémy je však třeba se vypořádat a národní knihovny by měly působit při jejich řešení.

Například online zdroje mají často vydání několika verzí. Je třeba se zabývat alespoň dvěma aspekty. Mnoho online zdrojů jsou pravá nebo příbuzná digitální vyjádření děl v jiných formách. A odlišná digitální provedení téhož díla nejsou neobvyklá. Jak mají být v praxi tyto elektronické verze zastoupeny v našich katalozích? Měla by každá verze mít vlastní samostatný bibliografický popis – na úkor pohodlí čtenářů, kteří obvykle dávají přednost tomu, aby našli všechny varianty daného díla v jediném zobrazení? Nebo by měla bibliografická data pro všechny verze být kombinována v jediném zobrazení – na úkor omezené identifikace bibliografických znaků jednotlivých verzí a snížené možnosti dalšího použití výsledných bibliografických záznamů? Doporučení ISBD většinou poskytují pravidla pro popis publikací a objektů na úrovni provedení a ponechávají vydání v různých verzích k řešení národním knihovnám a katalogizačním pravidlům.

Národní agentury by se měly v souvislosti s online zdroji zabývat i dalšími otázkami katalogizační politiky.¹⁰ Jaký druh informací zahrnout do bibliografického popisu, jestliže přístup je omezen na určité pracovní stanice nebo vyžaduje instalaci softwaru klienta? Jak nakládat s online zdroji, které se objevují v souborných databázích? Pokud je zdroj k dispozici ve více než jednom elektronickém formátu (např. jako soubor PDF a v HTML), který formát by se měl zvolit pro základní bibliografický popis? Měly by se pro webové stránky obsahující velké množství textu zpracovávat analytické záznamy?¹¹

Další oblastí, kde mají národní bibliografické agentury příležitost vykonávat vůdčí úlohu v podpoře standardů, se stává rozšiřování struktur metadat. Návrháři metadatových formátů se zaměřili na tvůrce a distributory elektronických dokumentů jako na své uživatele a zcela oprávněně věří, že autoři a vydavatelé se nebudou pravděpodobně příliš zajímat o záležitosti bibliografického popisu a standardizovaného přístupu. Pro různá schémata je charakteristické, že poskytují strukturu pro uložení informací o zdrojích, ale nabízejí málo pokynů pro zápis dat. Ve své prezentaci na konferenci IFLA v minulém roce na téma "Bibliografická kontrola nebo chaos" (Bibliographic Control or Chaos), která položila základ pro tento workshop, poznamenal Michael Gorman: "Žádná bibliografická databáze jakékoliv významné velikosti by pravděpodobně nemohla fungovat, když byla zaplněna záznamy Dublin Core obsahujícími libovolné údaje, bez řízeného slovníku a použití standardů."¹² Národní knihovny by měly převzít vedení v podpoře použití standardů pro zjišťování, vyhledávání a zobra-

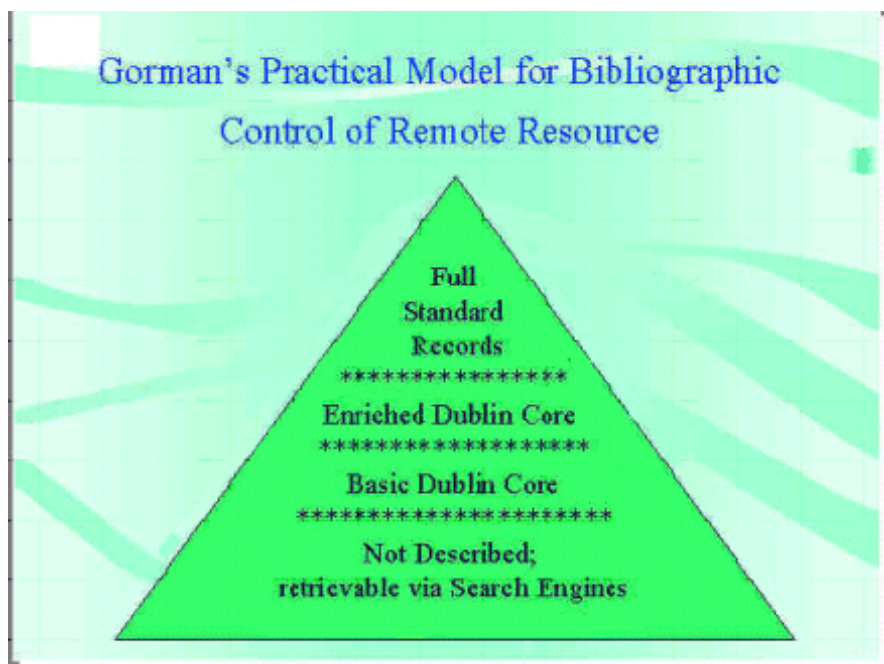
zení informací.

V Library of Congress věříme, že prvním krokem by mělo být – za přispění komunity používající metadata – vytvoření a sdílení deklarace základních principů, vysvětlujících jasně a přesvědčivě, proč je tato práce přínosná. Očekáváme, že tento dokument budeme mít připraven tak, abychom jej mohli představit veřejnosti již v době konání konference v létě 2003. Tato iniciativa je nepochybně spíše informativním a vzdělávacím aktem a hlavně je zamýšlena pro otevřenou komunikaci s komunitou užívající metadata v širší míře. Doufejme, že přinese také nějaký hmatatelný dlouhodobý užitek.

Národní knihovny se také mohou účastnit hnutí, které je nyní v plném proudu, a sice registrace nově vznikajících metadatových schémat a mapování prvků z těchto schémat k polím v našich zavedených standardech a formátech. Mnoho pozornosti již bylo věnováno definování a vývoji registrů metadat, které definovala Priscilla Caplan jako "nástroje pro záznam autoritativních informací o metadatových prvcích z mnoha zdrojů",¹³ i když těchto registrů v provozu zatím existuje pouze několik. Brzy se uskuteční Otevřené fórum o registrech metadat (Open Forum on Metadata Registries), které by mělo řešit základní problémy nebo alespoň napomoci jejich lepšímu pochopení.¹⁴ Toto je téma, které by mělo národní bibliografické agentury zajímat.

Jak uvedl Michael Gorman a další, záznamy metadat jako například záznamy používající Dublin Core by získaly na hodnotě, kdyby alespoň některé datové prvky byly zapsány podle standardů a obsahovaly řízené informace podle standardů. Nejjasnějším kandidátem jsou základní pole pro identifikaci (např. název) a vyhledávání (např. autorská a předmětová záhlaví). Tyto datové prvky jsou neefektivnější, pokud jsou zadány odbornými knihovníky. I když takto obohacené záznamy metadat by nepochybně byly nákladnější než záznamy metadat na základní úrovni, určitě by byly levnější než tradiční záznamy podle standardů.

Gorman nabídl model bibliografické kontroly zdrojů

přístupných online, který bych doporučil národním bibliografickým agenturám. Na pohled se model jeví jako pyramida s poměrně malým počtem úplných záznamů (tj. obsahujících úplný popis) na vrcholu. Pod nejvyšší úrovní je vrstva s větším množstvím obohacených záznamů Dublin Core. Pod tím je vrstva obsahující ještě větší počet základních záznamů metadat a nakonec spodní vrstva obsahuje elektronické zdroje, které nejsou považovány za významné pro bibliografickou kontrolu a proto se vyhledávají především pomocí vyhledávacích strojů.¹⁵⁾ Úlohou národní knihovny by mělo být stanovení elektronických zdrojů vhodných pro každou z bibliografických úrovní a vyvinutí finančně efektivních postupů pro jejich zpracování. Tento model realisticky odráží povahu webu, a to jak pokud jde o množství zdrojů, tak i o jejich relativní hodnotu.

Existují ovšem další možnosti, jak pomoci národním bibliografickým službám vyrovnat se s obrovským množstvím zdrojů přístupných online. Mohly by například vytvořit nové nebo podpořit jiné instituce při vývoji nástrojů pro tvorbu metadat, které umožní tvůrcům online zdrojů snadněji připravovat použitelná metadata. Takové funkční nástroje by mohli připravit výrobci textových procesorů, editorů HTML, nástrojů pro tvorbu a manipulaci s obrazem či nástrojů pro výrobu multimédií.

Národní knihovny by také mohly podporovat vývoj softwaru působícího jako pomůcka při tvorbě bibliografických záznamů. Původní online katalog elektronických zdrojů OCLC (CORC – Cooperative Online Resource Catalog), který je nyní součástí služby OCLC Connexion, byl typickým příkladem bibliografického systému, který poskytoval uživatelsky příjemné rozhraní, kde katalogizátorům (ve formátu MARC nebo Dublin Core) pomáhal software. Software by mohl navrhovat data pro jednotlivá bibliografická pole (včetně věcných termínů a notace Deweyho desetinného třídění); k návrhu těchto údajů by používal obsah katalogizovaných zdrojů. Tento způsob přístupu k webu by mohl umožnit zvýšení počtu zdrojů uvedených v národní bibliografii při nízkých nákladech.

Relativní novinkou je softwarový produkt nazvaný ALOHA, vytvořený na University of Calgary v Kanadě. Tento produkt umožňuje uživateli "natáhnout a odložit" objekt na odkládací polštář a vybrat si XML schéma, které chce uživatel použít pro vytvoření záznamu metadat; ALOHA potom automaticky vybere z objektu co nejvíce možných metadat... Schéma tak umožní uživateli vytvořit hod-notný záznam metadat, protože uplatňuje všechna pravidla definovaná ve zvoleném schématu".

Národní knihovny jsou instituce, které mohou podporovat, resp. vést dodavatele systémů ILS k vývoji a implementaci jiného druhu nástroje pro tvorbu metadat.¹⁶⁾

Jane Greenberg ze School of Information and Library Science, University of North Carolina v Chapel Hill, za podpory Microsoft Research a OCLC iniciovala výzkumný projekt k tvorbě metadat zaměřený na vývoj modelu, jenž napomůže maximálně účinnému a efektivnímu způsobu tvorby metadat integrací lidského a automatického procesu.¹⁷⁾

Cíle projektu jsou: (1.) prozkoumat lidský a automatický proces tvorby metadat; (2.) vyvinout protokoly pro spolupráci mezi autory zdrojů a odborníky na metadata v průběhu procesu tvorby metadat a (3.) vyhodnotit integraci procesů tvorby metadat prováděných v součinnosti lidské činnosti a automatického procesu. Tato iniciativa je dalším příkladem projektu výzkumu a vývoje,

z nichž mohou národní knihovny těžit při hledání způsobu vyšší a levnější tvorby bibliografických údajů pro zdroje přístupné online.

Národní knihovny by také mohly podporovat vývoj softwaru pro zjišťování podstatných změn v obsahu katalogizovaných zdrojů, které by upozornily na potřebu aktualizovat záznam. V USA iniciovala Library of Congress jako součást svého plánu týkajícího se bibliografické kontroly webových zdrojů (Action Plan on Bibliographic Control of Web Resources) činnost, od níž se očekává, že výsledkem bude vývoj této funkce.¹⁸⁾ Library of Congress také ustavila pracovní skupinu pro vývoj specifikací pro software, který by měl pomáhat s údržbou záznamů obsažených v souborné databázi získáváním informací o změnách v objemu a datech pokrytí u jednotlivých dokumentů. Dalším strategickým postupem národních knihoven by mohlo být vyhledávání možností dalšího využití informací vytvořených tvůrci a prodejci online zdrojů, tak jak často již nyní činí ve vztahu ke knižnímu obchodu. Regina Reynolds ve své podnětné přednášce "Partnerství v dolování nevyužitých

- 9) Dostupný na: <<http://www.ifla.org/VI/3/icnbs/fina.htm>>. Recommendation no. 14.
- 10) Přehled problémů souvisejících s těmito otázkami politiky viz cit. 8.
- 11) Viz např. sbírka Library of Congress American Memory, dostupná na: <http://memory.loc.gov/>.
- 12) Gorman, Michael. Bibliographic Control or Chaos : An Agenda for National Bibliographic Services in the 21st Century. *IFLA Journal*, 27, 2001, 5/6, s 312.
- 13) Tématem registrace metadat se bude paní Caplan zabývat v plánované monografii Understanding Metadata, která má být vydána Americkou asociací knihoven (American Library Association) v roce 2003.
- 14) Webová stránka věnovaná této události je dostupná na: <http://metadata-stds.org/openforum2003/Default.htm>
- 15) Tamtéž.
- 16) David Dorman citoval Per Michaela Magee v odstavci "technické informace" ve vydání American Libraries ze srpna 2002, které je dostupné na: <http://www.ala.org/online/ts802.html>.
- 17) Informace o projektu jsou dostupné na: < <http://ils.unc.edu/~janeg/metasearch/> >.
- 18) Tento plán Library of Congress je dostupný na: <http://lcweb.loc.gov/catdir/bibcontrol/actionplan.html>. Zmíněná problematika je popsána v odstavcích 4.1 and 4.2.
- 19) Reynolds, Regina Romano. Partnerships to Mine Unexploited Sources of Metadata. In *Proceedings of the Bicentennial Conference on Bibliographic Control for the New Millennium : Confronting the Challenges of Networked Resources and the Web*. Washington, D. C. November 15-17, 2000, s. 439. Dostupné též na: <<http://lcweb.loc.gov/catdir/bibcontrol/reynolds.html>> .
- 20) Calhoun, Karen. Redesign of Library Workflows : Experimental Model for Electronic Resource Description. In *Proceedings of the Bicentennial Conference on Bibliographic Control for the New Millennium : Confronting the Challenges of Networked Resources and the Web*. Washington, D. C. November 15-17, 2000, s. 357-376. Dostupné též na: <<http://lcweb.loc.gov/catdir/bibcontrol/calhoun.html>> .
- 21) Beaudiquez, Marcelle. What will be the Usefulness of National Bibliographies in the Future? *IFLA Journal*, 28, 2002, s. 30.
- 22) Dostupné na: <http://www.ifla.org/VI/3/icnbs/fina.htm>. Recommendation no. 20.
- 23) Gorman, viz cit. 12, s. 313.
- 24) Beaudiquez, viz cit. 21.

Přeložila Ludmila Celbová